

YU ISSN 0027-8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXV/3

БЕОГРАД
1981.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXV (нова серија)

Св. 3

САДРЖАЈ

Свака истоветност или сличност у два језика није позајмица, одн. утицај једног од њих на други (МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ)	111
Функционалност турцизама у роману „Дервиш и смрт“ Меше Селимовића (АСИМ ПЕЦО)	118
О множинским облицима неких именица са варијабилном (неједнакосложном) основом (ВЛАДИМИР ГУДКОВ)	129
Употреба приједлога <i>преко</i> у српскохрватском стандардном језику (МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ)	136
О сложеном начину компарације у српскохрватском (ВЛАДИМИР ГУДКОВ)	159
Језик у школи	
Улога локалног говора у развијању говорне културе ученика (МИЛОРАД ДЕШИЋ)	162
Занимљива граматика — Милан Шипка: <i>Занимљива граматика</i> , изд. Школска књига, Загреб, 1981, 151 стр. — (МИЛИЈА СТАНИЋ)	167
Језичка култура	
Напредак у стручној обради писања арапских имена код нас (МИТАР ПЕШКАН)	169

СВАКА ИСЛОВЕТНОСТ ИЛИ СЛИЧНОСТ У ДВА ЈЕЗИКА НИЈЕ ПОЗАЈМИЦА, ОДН. УТИЦАЈ ЈЕДНОГ ОД ЊИХ НА ДРУГИ

Сарадници Нашег језика су се, још од његова оснивања, чешће освртали на језичке појаве и језичка средства која се код нас јављају као утицаји, односно позајмице из другог којег језика. А и обрнуто су гдекад објашњавали да се понешто што је аутентична домаћа особина, због сличности с дотичном особином другог неког језика, неосновано проглашава за позајмицу из њега.

Овим својим чланком ја сам се хтео осврнути на два-три случаја тога питања који су ми пали у очи читајући приказ мојих *Језичких тумачења у коментарима Горског вијенца*, објављен у Јужносл. филологу XXXIV (стр. 215—225). Писац приказа, Р. Маројевић, осврћући се, сасвим стручно, на поједина места тих објашњења, чини замерку њихову аутору што није истакао да *јунаку се хоће* у стиховима: *Јунаку се често пута хоће / ведро небо насмијат грохотом* (стр. 583—584), за које каже да су иначе добро протумачени, имамо русизам *хочется* (кому). А уз то, задржавајући се на другим објашњењима још каже да је испуштање везника *и* између два субјекта или два објекта истог предиката, с којим се, додајемо узгред, у стиховима Његошевим често срећемо, такође русизам. И као треће, Маројевић даје опаску да у инструменталу *Милошем* у стиху (Горског вијенца 892): *Крсту служии, а Милошем живии* — имамо опет русизам (*жить, кем, чем*), а не дијалекатску употребу овога облика која се састоји у пропуштању предлога *с* испред њега, како сам ја у својим објашњењима протумачио.

Но, да се прво разумемо. Ја овај осврт на та питања никако не чиним да се одбраћим од приговора, којима ми се и не замера да нисам дао тачна тумачења односних места у Његошеву спеву, већ због тога што сам пропустио да кажем како су означене појаве позајмице из руског, којих, ни по мојим тумачењима, није незнатан број у Његошеву језику. Одмах ћу рећи да

сам ја тај пропуст учинио зато што ни у једном од та три случаја нисам налазио, а ни данас не налазим, никакве позајмице.

И када не бисмо знали, нама не би било тешко погодити да је наш рецензент стручњак за руски језик, па је разумљиво што му свака појава, познатија у овоме језику, а мање позната, или њему и непозната, у српскохрватском, оставља утисак да је позајмљена из руског језика. Међутим, да поновимо, ни у једном од ових случајева немамо никакву позајмицу ни из руског ни из другог којег језика, већ су све то аутохтоне, домаће језичке појаве.

За прву од њих ми се управо питамо како то и нашем рецензенту није познато, јер је употреба реченице с предикатом у неком одговарајућем облику глагола *хтети се* и психолошким субјектом у дативу честа и у говорима народним, зацело и у говору краја из кога потиче колега Маројевић, и то не само у једном него у више значења. А и у језику наших писаца је врло обична, како то сведоче примери:

Ја сам дошао да бацим огањ на земљу, и како *би ми се хтјело* да се већ запалио (Вук Ст. Караџић, Нови завјет 1847, стр. 45). Види му се мријет *му се неће*, а јест нешто што га напријед креће (И. Мажуранић, Смрт Смаилаге Ченгића, стих 130). Соко мрзи поља и низине, / *хоће му се* високе литице (Мирко Боговић, Франкопан 1956, 45). Само *се мени* мира и удобности *хтјело* (А. Шеноа, Сабрана дјела III, 39). Кицошења *вам се хоће* (Ј. Турпић, Приче, 1909). Брк ми једва ниче, а *мени се хоће* свијета (Ф. Мажуранић, Од зоре до мрака, 75). Али *Косјенки се хтјело* још бржега јахања (И. Брић-Мажуранић, Приче 1920, 36). Једино сигурно мјесто гдје може живјети *кад му се хоће* (К. Ш. Балски, Под старим крововима 1912, 27). Мени се види да се некоме *хоће* с мојим иметком господарити (А. Ковачић, Приповијести, 1910, 60). Остале се код штале и којекуд понамештају како *им се хоће* (Ј. Игњатовић, Дјела II, 89). И баш *хоће* ми се да ти пишем (А. Лазаревић, Цел. дела, 525). *Сретену се хтјело* да придобије поштовање и оца и мајке (Ј. Веселиновић, Целокупна дела VII, 75). *Хоће се мени* сад мало славе и имања (Исто X, 380). *Хтјело му се* под старе дане планине (Каталинић—Јеретов, Приче 1911, 38). Унутра израсла дрвета гдје *се коде хтело* (М. Настасијевић, Из тамног вилајета 1927, 44). *Народу*, међутим *хоће се* приче, па нагаћа (Исто, 35). *Хоће јој се* крви и страдања свију нас (Вл. Назор, Приповијетке, 186). И *мени се хоће* љубави моје слатко брати воће (М. Беговић, Пјесме, 1925, 27). *Теби се хоће* моје среће (Исто, Свадбени лет, 14). *Њему се хоће* лаког живота (Р. Чолаковић, Записи, 108). *Хтјело би ми се* ићи (Хрватски књижевни алманах, 1934, 19). *Неће ми се* да рушим ваше благородне идеале (С. Винавер, Мала

Дорит Чарлса Дикенса, превод. Београд 1950, 586). И да више примера овде не ређамо, иако смо их могли још навести из богате збирке одакле смо ове узели.* И са овим, мислим, можемо свакога уверити да овде није у питању из другог језика позајмљена већ потпуно аутентична особина српскохрватског језика. Али верујем да неће бити на одмет ако у вези са овим упутимо на изразе истог карактера с психолошким субјектом у дативу и облицима других глагола у предикату којима се казује: хтење, прохтев или нагон, о којима се говори у нашој књизи *Савремени српскохрватски језик II* (треће издање, Београд 1979, стр. 571), а међу којима су најтипичнији: *једе ми се* и *пије ми се*.

Поготову у другом једном значењу које овај израз од глагола *хтети* у повратном облику и психолошког субјекта у дативу, тј. фрази *хтело се* или *хоће се (коме)*, у стиховима: *Јунаку се често пута хоће / ведро небо насмијат грохотом* може значити: *јунаку полази за руком, иде од руке, јунак има среће, успева* да ведро небо насмеје грохотом. Штавише, и раније, када сам се определио за значење о коме је било речи у непосредно претходном ставу, колебао сам се између у „Језичким тумачењима“ датог и овог значења. А и данас не бих с више уверења могао тврдити да је ту песник хтео рећи: *јунак често пута хоће* него: *јунак често успева, често има среће* да небо насмеје. Али ни у ком случају ни у овом значењу овај израз није мање аутохтоног карактера.

У овом другом значењу је то црногорски дијалектизам. То ми је познато и као испитивачу црногорских говора. А то потврђују и у истој лексичкој грађи нађени примери: *И циганима се из прве хоће* (Луча за 1899, стр. 176). *Нити се Турцима игда хтјело* (Ј. Сундачић, *Изабране пјесме*, 131). *Човјек поред ње улази у кућу док се она не дигне јер му се не би хтјело у мушку дјецу* (Мићун М. Павићевић, *Народно благо из Црне Горе*, 14). *Наберу разна цвијећа и стављају на тор на један велики колац да им се боље хоће у благу* (Исто, 8) и *Хвала богу што може ово бити те ми се не оће овога рата* (М. Павићевић, *Црногорци XVIII*, 1938, 15).

Будући да се у нашем језику употребљава сасвим идентична по облику конструкција, али различна по значењу и, што је главно, не у функцији израза, већ као обична реченица са посебним недовољно познатим значењем основног глагола — сматрамо да се овде потребно на њој задржати, иако, дужни смо нагласити, ни наш рецензент ни други когод није то оглашавао за русизам, нити је, колико нам је познато, идентификовао са било којим од два напред дата значења фразе *хоће се (хтело се)*

* Из лексикографске грађе за *Речник САНУ* у Институту за српскохрватски језик, где се овај *Речник* ради.

коме. Али нисмо сигурни да когод не би могао, наишавши код Његоша на стихове: *Учио си књигу у Цариград / али ти се још оће памети* (ГВ, 738—739), *Што јастребу оће наочари* (ГВ, 135), *Споменик се теби хоће, Словенство је проста маса* (Пјесме, 214, 35 у VI издању „Просвете“) и друге такве, уколико их има наравно, не знајући за ово посебно значење глагола *хтети се* и у њима облике тога глагола у вези с обликом датива могао оценити да је та конструкција и овде израз са значењем које има у претходно наведеним примерима. А није, разуме се, већ глагол *хтети се* у два сад наведена Његошева стиха значи *требати, бити потребан*. Исто тако и у пословицама из Вукове збирке: *Мајсторија се свачему хоће* (на стр. 101. издања од 1849), *Ко више има више му се хоће* (Исто, стр. 166), или у примеру из В. Врчевића Подругачића: *Свакоме се хоће доста нешто у кући* (стр. 39), као и у примерима из писаца новијег времена типа Назорових: *И ја знадем што се мени сада хоће* (Дјечак са острва, Српски књижевни гласник XII, стр. 324). *И то би нам се хтјело* (Пастир Лода, 319). Зато, да би се сви ти стихови схватили, треба, место облика *хтети се* у њима, узети одговарајући облик глагола *требати*, па ће се видети да први наведени Његошеви стихови значе: *Учио си књигу у Цариград, / али ти још треба памети*, а последњи Назоров пример: *И то би нам требало*. На исти ће се начин добити тачно значење и осталих сад наведених примера. И свих других, дакако, у којима датив није у функцији субјекта глагола *хтети се* као у непосредно претходним, већ у функцији његове допуне, са значењем тзв. датива комоди — инкомоди.

У истој функцији и са истим значењем допуне, али не глаголу *требати*, већ глаголу *моћи* има датив у примерима као што је: *Шта се хоће јаду томе кад ћевојку глава боли* (Луца, 1899, 501) и сл.

После овог, кратког али не, по нашем мишљењу, излишног екскурса, враћамо се поново на непосредан предмет.

Наш рецензент, рекосмо, сматра и да у једном језичком коментару Његошева Горског вијенца не би требало пропустити констатацију да песник под утицајем руског језика испушта везик и између два субјекта и два објекта истог предиката, као у стиховима: *Ал' су мишица, име црногорско / ускрснули с козовске гробнице* (ГВ, 1008—1009), што је код Његоша обично и у другим песничким делима његовим — то је потребно нагласити —: у Свободијади (*Зар помисли да је српско / име, племе погинуло II, 726—727; Већ владици, војводама / црногорске војске посла / да је удрит намислио IX, 259—261; Црногорска, руска војска / измаче се и стан метну X, 370—371*); у Луци (*Одав-*

де ти судба, воља с умом / у једноме избијају кључу II, 139—140) и осталима.

Потписаноме није познато да је други когод раније износио такво мишљење, но ако и јест, ми сматрамо да се оно не може одржати, нити у томе ишта друго треба тражити осим настојања да се прекорачењем броја слогова у дотичном стиху не ремети ритамска складност. А то је настојање, може се рећи, заједничко свим нашим класичним песницима. Да бих то проверио, ја сам, за буквално неколико тренутака, прелистао неколико страница једне наше антологије и из ње узео по један пример: из Милице Стојадиновић Српкиње: *Нек' туга, радост у њем почива, / а тајну неба нек тек открива;* од Војислава Илића: *Сву земљу, природу целу мртвачки прожме мир;* из Алексе Шантића: *Све књиге старе, снови, чежње дуге — мичу се трепте једна покрај друге;* из Велимира Рајића: *Не сејте ми изнад гроба цвеће, / румен ружу, мирисни босиљак* и из Симе Пандуровића: *Давних снова радост, старих јада дах ветрова ми драги носе као лек.* Одмах сам, дакле, код свих уочио ту исту, с Његошем и бројним другим нашим песницима, заједничку особину, која јамачно није никакав тв-бински утицај.

Може се допустити да је код Његоша можда ова појава чешћа него код других наших песника. Али зар није неупоредиво најчешће и сваке друге врсте испуштање појединих прекобројних вокала у једном стиху и прављење немогућих, тако рећи, облика речи час изостављањем а час додавањем по којег слога у стиху, као у примеру: *У њ споминућ царе и ћесаре / који добра српском роду жуде, / пак и слобод црногорског гњезда* (Пјесме, стр. 54, стихови 42—44), где он допушта себи измену граматичког рода и промене облика речи (овде именице *слобода*), какву ћемо ретко код другог којег песника срести. А код њега је то честа појава, на коју је указивао и Д. Вушовић у својим „Прилозима проучавању Његошева језика“, где (на стр. 118. Јужносл. филолога IX) овај проучавалац тога језика даје још једне поред других: *завјес, недаћ, освет*, (место *завјеса, недаћа, освета*) и *мрака, пораза, заборава* (м. *мрак пораз* и *заборав*). Ту би дошли затим, такође врло необични, краћи облици множинне именице м. рода: *доми, краји, рати, стихи, топи* и сл., па *Зевес* (м. *Зевс*), *павтамах* (м. *павта*), *истунѣћи* (м. *испуњавајући*) *очѣкѣ* (м. *оčekује*), *подбўњѣ* (м. *подбуњује*) и слично, чему нигде осим у захтевима версификације не треба тражити објашњења. Јамачно ни испуштању везника и измећу двеју језичких јединица, ма биле оне и у функцији истих чланова реченице. Ово утолико пре што и језички приручници допуштају могућност напоредне употребе језичких средстава, не само реченица него и реченичких делова — без спољних знака њихове међусобне везе.

У једном би се Маројевићу, али не у ономе што он жели доказати, могло дати за право. Могло би се, наиме, допустити да у стиху: *Крсту служии, а Милошем живии* — у овоме *Милошем* — уз претпоставку да се мисли на Милошево дело, односно, како смо ми рекли Милошев подвиг или, како наш рецензент каже — Милошево витештво — немамо социјативни већ прави инструментал, јер се очевидно као детерминатив глагола *живети* овај именски облик апстрактних појмова у нашем језику понекад употребљава: и без предлога и с предлогом *с(а)* у истој функцији неке врсте глаголске одредбе по начину. А ово значи да би се у томе случају могао место једног од два узети онај други облик. Поготову је ова алтернација могућа када се не само функције већ и значењска поља једног и другог облика делимично поклапају или додирују. Од примера који су нам пали под руку у реченици: *У расположењу које настане од једног са знања до којег долази сваки онај што живи духом* (Беспућа XI, 1928, 1725) — инструментал с предлогом не би могао доћи, јер се овим обликом казује да је реч о некоме што живи духом, а не чим другим, или и другим наравно, али духом претежно. Облик је, дакле, у служби означавања оруђника, у којој очевидно додирних тачака са социјативним значењем нема. Супротно од тога у констатацији: *С том идејом је живео и с њом је умро*, коју врло често чујемо у нашем језику — недвосмислено се одређује начин, а ипак се то не би могло рећи самим обликом инструментала, јер је потребно казати да је дотични живео имајући одређену идеју, не одвајајући је од себе, већ будући стално *с њом*. И у примеру М. Б. Милићевића: *Живи успоменама из старе српске историје* (Омер Челебџија, 213), који је овај писац употребио с обликом правог инструментала, не што би био под утицајем којег другог језика, не ни руског јамачно, већ што га је сам исконструисао, — ми бисмо пре очекивали социјативни облик и рекли — *Живи са успоменама*. Па и у Његошеву горе наведеном примеру са спорним обликом, ми као и раније и сад сматрамо да је недостатак предлога *с* уз облик инструментала — дијалекатско испуштање његово. Исп. са овим и Његошеве стихове: *Нека знате каква је подруга / нашој мајком црквом православном* (Пј. 16, 126—127), *Ал' он исто зубљом (м. са зубљом) трчи* (Пј. 211, 48) и *Гледа јеком града стравичнога, / ће с'пода мноме јалове облаци* (ГВ, 157—158). А од интереса је указати и на оних десетак примера које Д. Вушовић наводи у *Прилозима проучавања Његошевог језика* (Јужносл. фил. IX, стр. 151), где он види пре нешто друго него дијалектизам. То, међутим, дијалектизам јест, али је овај проучавалац песничког језика уочио и дао само примере који оправдавају његову тезу да је до тога облика дошло механичким путем, из верси-

фикаторских разлога. Да је запазио и Његошеве примере који не почињу сугласником *с*, или којим њему сличним гласом, сам би увидео да његово објашњење не може задовољити. Поткрепљење мишљењу које о овој појави сами дајемо, ми пак налазимо у чињеници што социјативно значење инструментала у овоме облику налазе: М. Стевановић у *Источноцрногорским говорима* (Јужносл. филолог XIII, 108—109), Б. Милетић у *Црмничком говору* (Српски дијалектолошки зборник IX, стр. 531), и М. Пешикан у *Староцрногорским средњокатунским и љешанским говорима* (Српски дијалектолошки зборник XV, стр. 190). А забележени су не само код Његоша већ и код других старијих писаца из оних крајева, код П. I Петровића, ако и ретко (в. Б. Остојић *Језик Петра I Петровића*, стр. 222) код Ст. М. Љубише (*Сад ће рећи приморци цијелијем разлогом да смо ништавици* (Краба и прекраба звона, стр. 1), *Кнез је слушао ову казалицу највишом помњом* (Исто, стр. 6) и код М. Миљанова: *Но га уфатише и пограбише се истргнутијем ножевима* (Примери чојства и јунаштва, Титоград 1967, стр. 45); *Кад су истргнутом сабљом дигли руку да ману по ономе што су жељели* (Исто, 48); *Народ је веселом душом гледа* (Исто, 62) итд.

Ми допуштамо да когод, па и наш рецензент, разуме се, може осећати друкчије. А осим тога у примерима: *Они су се нашли неземаљски и умирући, они што живе сном* (Симић Н. *Закони и огњеви*, стр. 124); и *Њезина су прса живела јесенском топлином* (Ковач Анте, *Сент. пут. бога Марса*, 30), као ни у првом после Његошевог у претходном ставу тумаченом примеру, место простог се не би могао узети инструментал с предлогом *с*. Затим, када ове примере бисмо преводили на руски језик — *живети чим* у њима без предомишљања превели бисмо са *житъчем*, што ипак не значи да на основу те једнакости у једном и другом језику можемо закључивати да је до ње у једном од њих дошло под утицајем оног другог. Ово је један од многих случајева у којима се исте мисли казују истим језичким средствима. И то не само у сродним језицима као што су несумњиво руски и српскохрватски, него каткад и у језицима без неке ближе сродности.

М. Стевановић